

ISSN 2181-6883

PEDAGOGIK MAHORAT

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal

2-son (2019-yil, aprel)

Jurnal 2001-yildan chiqa boshlagan

Buxoro – 2019

АНИҚ ВА ТАБИЙ ФАНЛАР 114

Khakim KULDOSHEV, Gulzahiryam ABLIZOVA, Mohlaroyim QIRG'IZBOYEVA. The importance of applying the LMS MOODLE system to the online education	114
Ехтиёр АТОҲЕВ. Ekologik muammolarning kelib chiqishi va ularning atrof-muhitga ta'siri	119
Зулфия БЕРДИЕВА. Кимё фанидан электрон дарсликлар яратишда анимация тузиш технологияси	122

МУСИҚИЙ ТАЪЛИМ ВА САНЪАТ 126

Санокул ДЎСТОВ. Муסיқий эстетик тарбияда синфдан ташқари ишлар	126
Азамат РАЖАБОВ. Ўқувчиларда муסיқий тасаввур шаклланишининг психологик асослари..	129
Шодижон БАКАЕВ, Шерзоджон ШОКИРОВ. Турар жой биноларидаги безакларининг бадиий хусусиятлари	132
Гулбахор КАЗИМОВА, Манзура ХОЛИҚОВА, Рамзиддин УРАЛОВ. Топографик чизмачиликда power point дастуридан фойдаланиб динамик тасвирлар ҳосил қилиш	136
Nazokat SAYIDOVA. Innovatsion ta'lim texnologiyalarini qo'llashda mytest X dasturining imkoniyatlaridan foydalanish	139

ЖИСМОНИЙ МАДАНИЯТ 145

Акрам ABDULAXATOV. Kurashni qadriyat sifatida o'rganish — zamon talabi.....	145
Талъат УСМОНХОДЖАЕВ, Нуриддин ЧОРШАМБИЕВ, Мухаммаджон РАДЖАПОВ. Ёш курашчиларда тикланиш воситаларидан фойдаланишда шарқона массажни қўллашнинг самарадорлиги.....	147
Abduhamid NURULLAYEV. Jismoniy madaniyat va sportni boshqarish tizimi asoslari	152
Мақолаларни расмийлаштиришга қўйиладиган талаблар	155

Азамат РАЖАБОВ

Бухоро давлат университети
музыка кафедраси ўқитувчиси

ЎҚУВЧИЛАРДА МУСИҚИЙ ТАСАВВУР ШАКЛЛАНИШИНИНГ ПСИХОЛОГИК АСОСЛАРИ

Ушбу мақолада шахсда муסיқий тасаввурларнинг пайдо бўлиши, ўзгариши, ривожланиши ва миллий муסיқий тасаввурлар сифатида қайта шаклланишида қизиқиши ва мотивацион омилларнинг ҳоҳияти ёритилган.

Калим сўзлар: муסיқа фольклори, эмоционал-психологик кечинма, перцепция, феномен, субъектив қарашлар.

В этой статье описывается содержание мотивации и мотивации в восприятии, изменении, развитии и трансформации музыкального воображения человека как национального музыкального эскиза

Ключевые слова: музыкальный фольклор, эмоционально-психологический опыт, восприятие, феномен, субъективные взгляды.

This article describes the content of motivation and motivation in the person's perception, change, development, and transformation of musical imaginations as a national musical sketch.

Key words: music folklore, emotional-psychological experience, perceptions, phenomenon, subjective views.

Муסיқий тасаввурларни шакллантириш жараёни педагогика ва психология фанининг муҳим вазибаларидан биридир. Муסיқий тасаввур тушунчаси орқали шахсда халқ муסיкаси ҳақида олдинги тажриба асосида шаклланиган кўргазмалар образлар тушунилади. Муסיқий мазмун оҳанглар образлари билан ифодаланади ва уни англаш, кечинмалар тарзида идрок этиш орқали ушбу муסיқа ҳақида маълум тасаввурлар шаклланади. Муסיқий тасаввурлар тизими ўқувчи шахсининг халқ муסיкаси ҳақидаги умумий тасаввурлари, мумтоз муסיқа ҳақидаги тасаввурлар, халқ муסיкасининг оммавий жанрлари (муסיқа фольклори) ҳақидаги тасаввурлар, миллий чолғу созлари ҳақидаги тасаввурлар, халқ чолғу куйи, кўшиқларининг ривожланиш қонуниятлари ва асарларининг шакл тузилиши ҳақидаги тасаввурлар, миллий муסיқий безаклар ва миллий зарб - усуллар ҳақидаги тасаввурлардан ташкил топади, Ушбу тизимнинг ҳар бир соҳаси (психологик, ижтимоий-психологик, муסיқий-психологик, ижтимоий, эстетик, бадий, тарбиявий, йўналтирувчи ва ҳ.к.) ўзаро узвий боғлиқдир.

Муסיқий тасаввурлар ҳажми шахснинг муסיқага муносабатини белгилайди, яъни тасаввурлар мавжуд установка характерида намоён бўлади. Халқ муסיкасидаги ўзига хос миллий ва тарбиявий хусусиятларнинг эмоционал-психологик кечинма сифатида индивид, гуруҳ ёки яхлит ҳолда олинган миллат онгида акс этадиган кўргазмалар образлари мажмуасини муסיқий тасаввурлар сифатида таърифлаш мумкин. Халқ муסיқа асарларининг ўзига хос хусусиятлари: миллий усул - ритмлар, миллий муסיқий безаклар, миллий чолғу созларининг товуш ҳосил қилиш ва тембр хусусиятлари орқали миллий характер хислатларини ифодалаш, ижровий имкониятлари, асарлар шаклининг тузилиши, миллий куй ривожланиши қонуниятларининг шахс онгидаги инъикоси, кўшиқлар матни орқали миллий, этник турмуш тарзи ва миллий қадриятларнинг ёркин тасвирланишида намоён бўлади. Шу билан бирга, бизнингча, муסיқий тасаввурлар шаклланиши айрим ижтимоий-психологик омилларга, жумладан:

1) кичик мактаб ёшидаги болалар ва ўсмирларнинг муסיқага нисбатан шаклланиган муносабати меъёрига;

2) халқ муסיкасига нисбатан қизиқишлар мавжудлиги;

3) халқ муסיкаси тарғиботига;

4) ижтимоий муҳитда халқ муסיкасига нисбатан мавжуд муносабат хусусиятларига;

5) маънавий тарбия мазмуни ва савиясига;

6) оиланинг ижтимоий нуфузи ва халқ муסיкасига муносабати меъёрига боғлиқлигидир.

Шубҳасиз, юкоридаги омиллар яхлит суратда турли ёш, индивидуал ва худудий хусусиятларга мансуб ўқувчиларнинг муסיқий идрок сифатига таъсир этиб, айтиш жоизки, уларда муסיқий тасаввурлар шаклланишида асосий рол ўйнайди. Демак, муסיқий тасаввурлар шаклланиши ўқувчиларда аввало, миллий қадриятларимиз намунаси сифатидаги халқ муסיкасининг бадий, тарбиявий имкониятларини

англаш ва миллий чолғу созларимиз нисбатан ижобий муносабат вазияти яратилиши жараёни бўлиб хисобланади.

Ижтимоий ривожланиш натижаси ўларок, миллий мусиқа маданиятида янги замонавий йўналишлар (театрлаштирилган кўшиқ, видеоклиплар, фонограмма билан куйлаш), жанрлар (бир неча юз киши ижро этадиган оммавий байрам композициялари, рақслар, миллий балет) ва услублар (миллий эстрадада умумжаҳон амалиётидаги ҳамда миллий чолғу созларини омихта ҳолда куйлаш, дostonхонлик, шунингдек, Хоразм, Бухоро ва Сурхондарё ижро услубларининг миллий эстрададаги ўзига хос талқини яратилиши ва бошқалар) нинг шаклланиши кузатилмоқда. Бу эса шахсда халқ мусиқа асарларидаги ижтимоий-бадий мазмуни ҳамда замонавий (электрон) чолғуларнинг товуш имкониятлари борасида шаклланидиган тасаввурларнинг янги, ўзига хос ижтимоий-психологик хусусиятларини намоён этмоқда:

1. Ўқувчи муомалада бўладиган (тинглайдиган ва куйлайдиган) мусиқа асарларининг жанр, услуб ва йўналишлари ўзгариши билан унинг мусиқий тасаввурларида ҳам ўзгаришлар рўй бериши мумкин.

2. Янгича услуб талқинида, яъни умумжаҳон амалиётидаги чолғу созлари ва миллий чолғуларни омихта ҳолда қўллаш орқали шаклланаётган тасаввурлар асарлар ижросидаги товушлар мажмуаси ва тембрининг тингловчилар турли гуруҳлари ва ҳар бир шахсда ўзига хос рухий-ҳиссий таъсир қўлами орқали намоён бўлади.

3. Ижтимоий ҳаётдаги воқеа ва ҳодисаларнинг янги мусиқий йўналиш, жанр ва услубларда ифодаланиши орқали шаклланидиган тасаввурлар ўзининг ижрочилари сони, товушлар диапозони, ўзига хос ижро мароми билан ифодаланидиган, соф миллий чолғулар жўрлигида ижро этиладиган асарлар орқали шаклланидиган тасаввурлардан фарқ қилади.

4. Мусиқий тасаввурлар шахс мусиқий тажрибаси ва халқ мусиқасига нисбатан муносабатлар маҳсулидир.

5. Улар халқ мусиқасига нисбатан жамиятда мавжуд турли ижтимоий қарашлар, фикрлар, баҳоларнинг шахс онгида акс эттирилишини таъминлайди.

6. Ҳар бир шахс, ижтимоий гуруҳ ва миллат онгида мусиқий тасаввурлар шаклланиши — уларда миллий ғурур миллий онг ва миллий ўзликни англаш хусусиятларини қарор топтиришга қўмаклишиши мумкин.

Мусиқий тасаввурлар функциялари ҳақида сўз юритганда, аввало уларнинг билиш функциясини таъкидлаш лозим. Чунки индивид онгида турли даражада шаклланидиган ҳар қандай мусиқий тасаввур асар мазмунини билишга қаратилгандир. Иккинчи функцияси — таҳлил этиш бўлиб, идрок этилган халқ мусиқаси намуналари ҳаётий тажриба (апперцепция) орқали онгдаги маълум асарлар билан таққосланади ва унда ифодаланган бадий воқеликка ижтимоий баҳо берилади. Баҳолаш субъектив қарашлар асосида амалга оширилса-да, унда ижтимоий муносабат меъёри акс этади. Учинчи функцияси эса йўналтириш бўлиб, асарда шахсий мазмунни англашга қўмаклашади ҳамда ижтимоий фаолиятда маълум рол уйнайди.

Мусиқий тасаввурларнинг пайдо бўлиши, ўзгариши, ривожланиши ва миллий мусиқий тасаввурлар сифатида қайта шаклланишида такрорлаш усули ҳам муҳим рол уйнайди. Бирок қайта-қайта идрок қилинаётган мусиқа асарлари тингловчи ёки тингловчилар гуруҳи учун ҳам эмоционал, ҳам интеллектуал аҳамиятга эга бўлиши керак. Масалан: бугунги кунда мусиқий тасаввурлар шаклланиши мотивлари сифатида ўзбек миллий эстрада мусиқаси турли ижтимоий қатламлардаги тингловчиларда кўпгина ҳолларда фақатгина ҳиссий аҳамиятга эга. Ушбу асарлар ҳақида кенг ва тўлақонли эмоционал тасаввурлар мавжудлигини эса такрорлаш натижаси сифатида баҳолаш мумкин, чунки миллий эстрада намуналари радио ва телевидение орқали кенг тарғиб этилади. Халқ мусиқасининг ўқувчи-ёшларда тинглаш фаолияти мотивлари сифатида намоён бўлиши ва уларда мусиқий тасаввурлар шаклланиши учун ушбу такрорлаш, қайтариш усулидан фойдаланиш ижобий аҳамиятга эга. Шунингдек, мусиқий тасаввур шаклланишида ёш, индивидуал ва ҳудудий хусусиятлар муҳим аҳамиятга эга. Айниқса, ёш хусусиятлари ўқувчиларнинг мусиқий билим ва тажрибаси билан боғлиқ бўлганлиги учун турли ёш гуруҳларида тасаввурлар шаклланиши меъёри фарқли хусусиятларга эга бўлади. Мактабгача ва кичик мактаб ёшидаги болаларда эмоционаллик асосида, яъни асарнинг ҳиссий таъсирига берилиш, ҳиссий идрок этиш орқали унга баҳо бериш тарзида амалга оширилади. Ўсмирлик ёшида эса мусиқий тасаввур шаклланиши асарнинг ички тузилиши, унинг мазмун-моҳиятига кириб бориш орқали амалга оширилади. Шундай қилиб, мусиқий тасаввурлар шаклланиши босқичлари сифатида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин:

1. Мусиқа асарини эмоционал идрок этиш ва асар характери (кайфияти) асосида индивид учун муҳимларининг танланиши.

2. Асарнинг ички структураси, бадий ва ижтимоий моҳияти борасида маълумотлар тўпланиши.

3. Асарнинг шахс онгида идеал сифатида қабул қилинган асарлар билан таққосланиши ва аҳамиятсиз деб топилганларининг хотирадан чиқарилиши ҳамда асар образига адекват тарздаги кечинмалар пайдо бўлиши.

4. Ижтимоий баҳо, субъектив муносабат ва апперцепция асосида муסיкий тасаввурларнинг яхлит ҳолда онгда шаклланиши.

Муסיкий тасаввур шаклланишида биринчидан, халқ муסיқаси намуналарининг ижро характери англанади. Чунки асар характери ни англаш орқали унинг дастлабки тасвирий ва ифодавий хусусиятлари шахс онгида пайдо бўлади ва кейинги босқичга ахборотлар тўплаш учун қулай психологик вазият яратилади, характер эмоционаллик билан боғлиқ бўлгани сабабли турли эмоционал-психологик ҳолатларни ифодаловчи кайфиятлар (қувноқ, ғамгин, тантанали, енгил, мунгли, шўх ва ҳоказо), асарнинг бадий ва ижтимоий характери ни белгиловчи омиллар сифатида намоён бўлиши мумкин. Масалан: ўқувчилар тингланаётган асарларига дастлабки сониялардаёқ муносабат билдиришлари (муסיқа ёқди ёки ёқмади) ҳам тасаввурлар асосидаги асар характери билан боғлиқ баҳо ҳисобланади. Икинчидан, асарнинг ички тузилиши, шакли, муסיкий образ ривожланиши жараёни, бадий-муסיкий ва маънавий-ижтимоий мазмуни ҳақида маълумотлар йиғилади. Учинчидан, асар онгдаги идеал нусха (асар)лар билан таққосланиб, сараланиб, асар образига хос кечинмалар пайдо бўлиши мумкин. Ниҳоят охири босқичда ушбу асар борасидаги ижтимоий баҳо, муסיкий тажриба (апперцепция) ва субъектив муносабат асосида яхлит тасаввурлар шаклланади.

Муסיкий тасаввурлар идрок жараёни феномени сифатида қуйидаги ижтимоий психологик хусусиятлар билан ифодаланиши мумкин. Тасаввурларнинг яқка ҳолда олинган ва умумий кўринишлари мавжуд. Яқка ҳолда олинган муסיкий тасаввурлар бизнингча, ушбу муסיқанинг алоҳида жанрларига нисбатан шахсда тинглаш эҳтиёжи сезилиши, тинглаш фаолияти мотивлари сифатида бошқа жанрлардан афзал кўрилишида намоён бўлади. Умумий тасаввурлар эса халқ муסיқасининг турли жанрларининг қизиқиб тинглаш ва фаол ижобий муносабат билдира олишда кўринади. Муסיкий тасаввурлар идрок сингари аниқликка эга бўлмаса-да, улар умумлаштирилган муסיкий образлар сифатида шахснинг муסיқани тушуниши ва унга нисбатан баҳолаш мезонларига эгаллиги билан муҳимдир. Муסיкий тасаввурлар психологик жиҳатдан англаниб характерга эга. Ушбу тасаввурлар бизнингча, индивид, гуруҳ ёки миллатнинг этнопсихологик хусусиятлари асосида, жумладан, ўзбек халқ муסיқаси ҳақидаги тасаввурлар турли ёш гуруҳлардаги шахсларда индивидуал, худудий хусусиятлар, миллий кадриятлар, анъаналар, урф-одатлар, муносабатлар таъсири остида шаклланади. Муסיкий тасаввурлар кўлами ва сифати шахснинг халқ муסיқаси борасидаги билимлари, ушбу муסיқага нисбатан муносабати даражаси ва фаолият мотивлари сифатидаги аҳамиятини акс эттиради.

Ушбу хусусиятларни чуқур англаш орқали муסיқанинг эмоционал-психологик ва тарбиявий имкониятларини ўзида ҳис этиш шахснинг муסיкий қизиқишлари ва ижтимоий муҳитдаги муסיқа маданиятига нисбатан шаклланиб муносабатга берадиган баҳоси акс этиши мумкин. Маълум услуб, жанр, йуналишлар ва алоҳида муסיқа асарлари ҳақида индивид ёки турли ёш гуруҳларида тасаввурлар шаклланиши мазкур асарлар борасидаги реклама - тарғибот ҳамда тинглаш интенсивлигига боғлиқдир. Чунки бадий савиясидан катъий назар кенг тарғиб қилинадиган ҳар қандай жанр, шакл ва услубдаги муסיқа асарлари турли тингловчилар гуруҳларида ижобий тасаввурлар уйғотиши мумкин.

Адабиётлар

1. Кадцин Л.М. Музыкальное искусство и творчество слушателя. - М.: Высшая школа. 1990.
2. Краткий психологический словарь. (Сост. Л.А.Карпенко). - М.: Политиздат. 1985.
3. Музыкальный энциклопедический словарь. (Гл.ред. Г.В.Келдыш). - М.: Советская энциклопедия. 1991.
4. Петрушин В.И. Музыкальная психология. - М.: 2000.